

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

Л. В. Могилевський
кандидат юридичних наук, учений секретар секретаріату вченої ради,
старший науковий співробітник
Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИ СИСТЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА

Право на працю є природним, невід'ємним, фундаментальним правом людини, яке гарантується цілою низкою міжнародних правових документів, а на національному рівні – Конституцією України, Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема в Основному Законі нашої держави – Конституції України, встановлено, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду, або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється. Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом (стаття 43) [1]. На сучасному етапі історичного розвитку українських суспільства і держави однією із гострих проблем, які вимагають конструктивного розв'язання, є оновлення національного трудового законодавства, яке є застарілим і у цілому ряді аспектів вже давно не відповідає реаліям суспільного життя. Крім того, в умовах курсу України на інтеграцію до високорозвиненої західноєвропейської спільноти, для якої головною та найвищою цінністю є людина, її права і свободи, абсолютно необхідно забезпечити відповідність українського законодавства про працю європейським стандартам і принципам у цій сфері.

При цьому слід зауважити, що наголошуючи на необхідності вдосконалення зазначеної галузі законодавства, ми маємо на увазі не перегляд його деяких окремих аспектів, а глибоке та змістовне переосмислення всієї його системи. А для цього, на нашу думку, необхідно звернутися до теоретичного аналізу системи трудового права, яка хоча й не тотожна системі законодавства про працю, втім значним чином обумовлює останню.

Проблематиці трудового права присвячували свої наукові праці О.І. Процевський, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, Н.М. Хуторян, Н.М. Хуторян, В.С. Венедіктов, Г.І. Чанишевої, Л.П. Грузінова та інші науковці. Попри це, воно (трудове право) як в цілому, так і в його окремих аспектах не зазнало такого змістовного та глибокого вивчення, як інші стрижневі галузі національної системи права, а також конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право.

Саме тому у статті ми маємо на меті розглянути сутність та елементи структури системи трудового права.

Трудове право є структурним елементом національної системи права, однак разом із тим воно є також системним утворенням. У тлумачних словниках української та російської мов термін система визначається як:

- порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у певному зв'язку, суворю послідовністю дій;
- звичайний, звичний, усталений порядок чого-небудь;
- форма, організації, спосіб побудови чого-небудь;
- сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за певною ознакою, призначенням;
- будова, структура, що становить єдність закономірно об'єднаних та функціонуючих частин [2, с. 1 320; 3, с. 529–530; 4, с. 1 189].

Л.Ф. Ільїчев, П.Н. Федосєєв, С.М. Ковалєв та інші автори філософського енциклопедичного словника характеризують систему, як сукуп-

ність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один із одним, яка утворює певну цілісність, єдність [5, с. 609]. Аналогічне визначення системи міститься у філософському словнику за редакцією І.Т. Фролова [6, с. 513]. О.О. Грицанов у своєму філософському словнику пише, що система (грец. *systema* – складене з частин, з'єднане) – категорія, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їх зв'язків із елементами інших систем. Автор відмічає, що, характеризуючи систему в найзагальнішому плані, традиційно говорять про єдність і цілісність взаємопов'язаних між собою елементів. Семантичне поле такого поняття системи включає терміни «зв'язок», «елемент», «ціле», «єдність», а також «структура» – схема зв'язків між елементами [7, с. 619].

На думку Ю.П. Сурміна, система – це сукупність елементів, що характеризуються структурою, зв'язками та функціями, які забезпечують цілеспрямований розвиток. Дослідник зауважує, що у сучасній науці існує кілька варіантів визначення поняття «система» залежно від того, яке базове поняття покладено в його основу. Такими поняттями можуть бути «цілісність», «сукупність», «множина». В найбільш загальному вигляді система – це об'єднана сукупність закономірно пов'язаних один із одним елементів [8, с. 641]. Для системи, пише Ю.П. Сурмін, характерні кілька важливих ознак. По-перше, система – це сукупність елементів. По-друге, елементи поєднані один із одним зв'язками, які значно більш міцні порівняно зі зв'язками цих елементів із об'єктами навколишнього середовища. По-третє, вона характеризується організацією, яка відрізняє її від навколишнього середовища з його високою ентропією. По-четверте, для системи характерні інтегровані властивості, які не збігаються з властивостями суми елементів, а також відрізняються від властивостей окремих елементів. Тому система є цілісним утворенням [8, с. 641].

За Г. Шишкоффом, система – це об'єднання деякого розмаїття в єдине і чітко розчленоване ціле, елементи якого по відношенню до цілого та інших частин займають відповідні їм місця [9, с. 429]. О.П. Алексєєв та Г.Г. Васильєв з приводу поняття системи зазначають, що існує кілька десятків його визначень – від вузькоспеціальних до філософських. Тим не менш дослідники виокремлюють три базисні підходи до розуміння сутності системи як явища:

1) «система є комплекс взаємодіючих елементів» (Людвіг фон Берталанфі);

2) «упорядкована певним чином множина елементів, взаємопов'язаних між собою і утворюючих деяку цілісну єдність» (В.М. Садовський);

3) «система є відмежована безліч взаємодіючих елементів» (А.М. Авер'янов) [10, с. 348–349].

З викладеного видно, що незалежно від того, як той чи інший автор підходить до визначення поняття «система», її неодмінними ознаками є: структурність, багатоелементність та наявність тісних взаємозв'язків між її елементами, завдяки чому забезпечується єдність та цілісність системи. Слід погодитися з А.І. Уйомовим у тому, що система – це протилежне хаосу, дезорганізації та безладу [8, с. 641].

На означених властивостях системи, як правило, дослідниками акцентується увага і під час визначення системи права. Так, скажімо, О.Ф. Скакун пише, що система права – правова категорія, яка означає внутрішню будову, внутрішню структуру права будь-якої країни. Вона виражається через розподіл і побудову нормативного матеріалу, за допомогою якого її різні блоки (частини) постають у єдності. Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами [11, с. 239]. Основними ознаками системи права науковець вважає: а) обумовленість реально існуючою системою суспільних відносин; б) органічна цілісність, єдність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір; в) структурна багатоманітність [11, с. 239]. В.М. Корельський та В.Д. Перевалов зазначають, що система права – суть внутрішньої будови (структури) права, яка відбиває об'єднання і диференціацію юридичних норм. Основна мета цього поняття – пояснити одночасно інтегрування і ділення нормативного масиву на галузі та інститути, дати системну характеристику позитивного права в цілому. Отанне, будучи нормативним ядром правової системи конкретного суспільства, володіє такими якостями, як цілісність і автономність, стабільність і динамізм, взаємозв'язок і структурованість змісту і форми, має власний зміст і джерела розвитку. Особливо, наголошують правники, тут потрібно підкреслити те, що структура права (його система) обумовлює його форму (систему законодавства) і нерозривно з нею пов'язана [12, с. 324]. За висловом М.І. Матузова, система – це певна внутрішня його структура (будова, організація), яка складається об'єктивно як відображення реально існуючих та таких, що розвиваються, суспільних відносин. Вона – не результат довільного розсуду законодавця, а свого роду зліпок із дійсності. Фактично соціальний лад суспільства, держави визначає в кінцевому рахунку ту чи іншу систему права, його галузі, інститути, інші підрозділи. Система права показує, з яких частин, елементів складається право і як вони співвідносяться між собою [13, с. 305].

З точки зору К.Г. Волинка, система права – це об'єктивно обумовлена структура (будова) права, що виражає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм, і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути. Система права показує, з яких частин складається право і як вони співвідносяться між собою; характеризується об'єктивністю, узгодженістю правових норм, єдністю, диференціацією. Система права – явище об'єктивне, що складається під безпосереднім впливом соціально-економічних відносин, політики, ідеології, культури [14, с. 134].

Якщо говорити безпосередньо про систему трудової галузі права, то, наприклад, Ю.П. Дмитренко зазначає, що трудове право, так само як й інші галузі права, – це складна цілісна система з певною внутрішньою структурою. Система трудового права України є взаємопов'язаною між собою сукупністю норм, що регулюють відокремлену сферу суспільних відносин – трудові та тісно пов'язані з ними відносини [15, с. 55–56]. На думку правника, систему трудового права можна визначити, як внутрішню його структуру, систематизовану сукупність, єдність, взаємозв'язок і диференціацію його елементів (правових норм, інститутів), розміщених у певній послідовності та ієрархії, що визначаються внутрішньою логікою даної галузі. Система трудового права об'єктивно обумовлена системою та особливостями суспільних відносин, які ним регулюються. Вона передбачає таке розміщення нормативного матеріалу, який дозволяє забезпечити єдність та диференціацію норм трудового права, їх логічну послідовність [15, с. 56]. На думку В. І. Прокopenка, система трудового права являє собою об'єктивно обумовлене об'єднання взаємопов'язаних, внутрішньо погоджених правових норм, розподілених по різних структурних підрозділах. Система трудового права України становить структуру взаємозв'язаних норм, що регулюють відокремлену сферу суспільних відносин – трудові відносини. Ця сукупність норм переважно встановлюється державою у загальному порядку з метою врегулювання всіх відносин, що виникають із застосуванням праці в суспільному житті. В свою чергу, це визначає численність правових норм, необхідність їх об'єднання в певні групи, створює певну систему правових норм [16, с. 34]. Н.Б. Болотіна у своїх працях пише, що система трудового права є сукупністю об'єктивно пов'язаних правових інститутів і норм, які розподіляються у певній структурованій послідовності та у відповідності до специфіки суспільних відносин, що ними регулюються [17, с. 77]. На думку О.В. Смірнова, систему трудового права слід розуміти, як сукупність юридичних норм, що утворюють єдине предметне ціле (галузь) із розподілом на окремі відносно самостійні структур-

ні утворення (інститути), а також інші усталені спільності норм, які мають менш визначену структуру (підінститути) [18, с. 25; 19, с. 16].

З викладеного видно, що більшість дослідників описують систему права взагалі та трудового зокрема через такий термін як структура, що цілком зрозуміло, адже саме остання визначає порядок розміщення елементів у першій. Тобто, систему і структуру можна співвіднести як зовнішню та внутрішню, а саме: якщо система – це свого роду узагальнююча назва для певної множини елементів, що перебувають у тісному взаємозв'язку один із одним, то структура – це схема (порядок), за якою відбувається внутрішня організація цієї системи. Аналіз структури трудового права дозволяє зрозуміти, яким чином у його системі розміщується та згрупується нормативний матеріал. Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна з цього приводу зазначають, що структура системи трудового права являє собою об'єктивно обумовлену внутрішню організацію галузі права, що виявляється в єдності, узгодженості і розподілі правових норм за інститутами й іншими галузевими явищами та структурними утвореннями [20, с. 35].

Єдиного наукового бачення з приводу того, з яких саме елементів складається структура системи трудового права, немає. Втім, більшість дослідників, як правило, у своїх працях виходить із того, що система трудового права структурно складається із Загальної та Особливої частин, хоча між авторами, знову ж таки, немає єдності з приводу належності окремих правових інститутів до Загальної або Особливої частини [17, с. 77–78]. Загальна частина охоплює норми, котрі містять найбільш принципові положення, що характерні для всіх видів відносин галузі права. До таких належать норми, які характеризують предмет і метод трудового права, принципи правового регулювання, форми участі трудових колективів в організації праці і управлінні виробництвом, норми, які встановлюють права і обов'язки суб'єктів трудового права. Особлива частина трудового права об'єднує такі інститути, як трудовий договір, робочий час і час відпочинку, заробітну плату, охорону праці, дисципліну праці, матеріальну відповідальність, трудові спори тощо [21, с. 14]. Деяку іншу точку зору щодо розуміння структури трудового права висловлює Н.Б. Болотіна, яка вважає, що її формують такі три частини: загальні положення; індивідуальне трудове право; колективне трудове право [17, с. 77–78].

Останній підхід, на нашу думку, виглядає більш сучасним і таким, що відповідає не лише існуючим тенденціям у національній сфері трудових відносин, але й європейському досвіду з цього питання. Втім, незалежно від того, які ча-

стити у структурі трудового права ми виокремлюємо, кожна із них формується відповідними інститутами та нормами трудового права. Інститут трудового права – це його об'єктивно утворені структурні підрозділи, покликані в рамках предмета даної галузі права регулювати з необхідною деталізацією окремий вид суспільно-трудова відносин або окремий елемент (сторону) складного єдиного трудового правовідношення [22, с. 68]. Що стосується норм, то вони є найменшим цілісним структурним елементом трудового права, як, власне кажучи, і будь-якої іншої правової галузі та системи права в цілому, з яких, як із цеглинок зводиться будівля, формується внутрішня будова, внутрішній вигляд змісту трудового права. За своєю сутністю трудо-правові норми – це загальні та загальнообов'язкові, встановлені або санкціоновані державою, формально визначені правила поведінки, якими мають керуватися учасники трудових та тісно пов'язаних із ними відносин, і виконання яких забезпечується силою державного впливу, в тому числі у формі владного примусу.

Висновки. Отже, завершуючи статтю, можемо зробити висновок про те, що аналіз структури трудового права є неодмінним та вже важливим етапом на шляху вдосконалення законодавства про працю. Адже саме в останньому право об'єктивується, тобто знаходить своє втілення у практичному житті, а зазначене законодавство, у свою чергу, виступає джерелом трудового права. Саме через це трудове право і законодавство прийнято співвідносити як зміст і форму. Однак їх структура при цьому не тотожна, і, перш за все, це обумовлено тим, що внутрішня будова права формується внаслідок об'єктивного розвитку суспільного життя, у той час як процес організації структури системи законодавства більше залежить від суб'єктивних факторів, зокрема волі нормотворця. Саме тому досить часто виникає ситуація, коли діюче законодавство не відповідає реально існуючому стану суспільного життя. Наразі така ситуація має місце і в сфері трудового права України, сучасна система якого, як слушно зазначає Н.Б. Болотіна, вже давно вийшла за рамки структури, відображеної в застарілому КЗпП [17, с. 81]. Тож для того, щоб трудове законодавство було максимально ефективним, у його структурі мають максимально повно враховуватися структурні особливості системи трудового права.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 1728.

3. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наук. думка. – 2000. – 680 с.

4. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: «Норинт, 2000». – С. 1536.

5. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

6. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7 изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – С. 719.

7. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

8. Энциклопедичний словник із державного управління/уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошчинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.

9. Философский словарь: Основан Г. Шмидтом. – 22-е новое, переработ. изд. под ред. Г. Шишкоффа / Пер. с нем. / Общ. ред. В.А. Малинина. – М.: Республика, 2003. – С. 575.

10. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев [и др.]; под ред. А.П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, изд-во «Прспект», 2008. – 496 с.

11. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

12. Теория государства и права: учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2002. – С. 616

13. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник, М.: Юристъ, 2004. – С. 512.

14. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: МАУП, 2003. – 240 с. – Бібліогр.: С. 229–232.

15. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П. Дмитренко. – К.: ЮрінкомІнтер, 2009. – С. 624.

16. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. – Х.: Консум, 1998. – 480 с.

17. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник. – 4-те вид., стер. – К.: Вікар, 2006. – С. 725. – (Вища освіта ХХІ століття).

18. Советское трудовое право / Под ред. О.В. Смирнова. – М.: Профиздат, 1991. – С. 367.

19. Трудовое право: учебник / Под ред. О.В. Смирнова. – М.: Проспект, 1997. – 448 с.

20. Чанышева Г.И., Болотина Н.Б. Трудовое право Украины. – Х.: Одиссей, 1999. – С. 480.

21. Трудове право України: навчальний посібник / За ред. П.Д. Филипенка. – К., Істина. – 2005. – С. 208.

22. Івчук Ю.Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 (трудова право; право соціального забезпечення) / Ю.Ю. Івчук; Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2004. – 175 с.

Анотація

Могилевський Л. В. До питання структури системи трудового права. – Стаття.

У статті розглянуто зміст понять «система», «система права» та «система трудового права», на підставі чого зроблено висновки про сутність та складові елементи структури системи трудового права.

Ключові слова: система, система права, система трудового права, структура трудового права, інститут трудового права, норма трудового права.

Аннотация

Могилевский Л. В. К вопросу структуры системы трудового права. – Статья.

В статье рассмотрено содержание понятий «система», «система права» и «система трудового права», на основании чего сделаны выводы о сущности и составляющих элементах структуры системы трудового права.

Ключевые слова: система, система права, система трудового права, структура трудового права, институт трудового права, норма трудового права.

Summary

Mogilev L. V. On question of structure of labor law. – Article.

The article discusses meaning of «system», «legal system» and «system of labor law», whereby conclusions about nature and structure of constituent elements of labor.

Key words: system, legal system, system of labor law, employment law structure, institute of labor law, labor law provision.